

TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİ İÇİN SORU TÜMCESİ TÜRLERİ ÜZERİNE BİR SINIFLAMA DENEMESİ

Nadir Engin Uzun

ÖZET

Türkçenin geleneksel betimlemeleri soru tümcelerini anlama göre belirlenen bir tümce türü olarak görür ve yapısal özelliklerin ayrıntılı çözümlemesini sunmaz. Oysa Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında, geleneksel saptamalardan çok daha fazlasını gereksinim duyulmaktadır. Bu çalışma, Türkçenin soru tümceleri üzerine ayrıntılı bir sınıflama önerisi getirmektedir. Öneri, modern dilbilim çalışmalarında ortaya konan bulgulardan hareketle genelgeçer bir çerçeveye dayanmaktadır.

***Anahtar sözcükler:** soru, evet/hayır sorusu, ne-sorusu, yansımali soru, ezgi, odak, konu, sözcük dizilişi,*

ABSTRACT

Traditional descriptions in Turkish grammar consider interrogative sentences as a class determined by the semantic typology and do not present detailed analysis about them. However, in the area of teaching Turkish as a foreign language, more is needed than those traditional findings. This study, proposes a very detailed classification on the Turkish interrogative structure. This proposal is based upon the findings that were established in a generally accepted framework in recent modern linguistic studies

***Key words:** question, yes/no question, wh-question, echo question, intonation, focus, topic, word order.*

1. Giriş

Türkçenin geleneksel dilbilgisi kitapları “soru tümcesi”ni, “anlama göre” ortaya çıkan tümce türlerinden biri olarak görür (Bkz. Deny 1941, Banguoğlu 1940, Gencan 1979). Modern dilbilim çalışmaları göstermiştir ki sorunun sözcük, partikel, ezgi vb. dilbilgisel araçlarla sunulmasının yanı sıra dilin tümceyi ilgilendiren başkaca düzlemleri ile de sıkı bağlantıları bulunmaktadır. Soru, tümcenin bilgiyi aktarış biçiminde farklılaşma gerektirdiği için, tümcedeki öğelerin dizilişi ve tümcedeki bilgi değeri ile doğrudan etkileşime girer. Bu nedenle soruyu salt “anlamsal” bir yaklaşımla ele almak yeterli değildir.

Türkçenin modern bulgularını dikkate alan ve son zamanlarda yazılmış dilbilgisi kitapları ise soru tümcelerini, yapısal özellikleri dikkate alan daha ayrıntılı betimlemelerle sunar (Bkz. Kornfilt 1997, Göksel ve Kerslake 2005) .

Bu yazıda, Türkçede sözcük dizilişi, tümcenin bilgi yapısı, ezgi yapısı ve dizilişte değişmelerin vurgulama ile ilişkisi üzerine genel bir çerçeve çizilecek, bu çerçeveden hareketle de Türkçenin öğretiminde kullanılabilecek bir soru tümcesi türleri sınıflaması yapılacaktır.

2. Temel Sözcük Dizilişi ve Bilgi Yapısı

Dillerde sözcüklerin dizilişi iki doğrultuda ele alınır. Biri o dilde *temel sözcük dizilişi*(basic word order)’nin ne olduğu, diğeri ise temel sözcük dizilişinin bozulup bozulmadığı, böylece sözkonusu dilde *özgür sözcük dizilişi*(free word order)’nin bulunup bulunmadığıdır. Diller, bu özgürlüğü ne oranda sergiledikleri bakımından da ayrıca derecelenebilir.

Türkçe çok yüksek oranda diziliş özgürlüğü sergilemekle “sözdizimi oynak” dillerin tipik üyesidir ama tüm değişimlere temel olan bir sözcük dizilişinin bulunduğu da kabul edilir. Bu diziliş, Ö(zne)-N(esne)-E(ylem) dizilişidir. Tümcenin bilgi yapısı ise, tümcede yer alan öğelerin konumlarını ve bu konumlar arasındaki etkileşimi temel alır. Bu açıdan iki temel konum bulunur tümcelerde: *konu*(thema) ve *yorum*(rhema). Konu (aşağıdaki tümcede altı çizili bölüm), konuşucu tarafından ne, kim, neresi vb. olduğu bilinen ve dinleyici tarafından da öyle olduğu konuşucu tarafından varsayılan bilgidir:

(1) Çocuk düştü

Bu tümcede konuşucu düşen çocuğun olası çocuklar arasında hangisi olduğunu bilmektedir ve aynı tanıma bilgisinin dinleyicide olduğunu da öngörmektedir. Dinleyiciye yönelik bu öngörü yanlış ise o zaman iletişimde bir kopukluk olacak ve bu durumda dinleyici iletişimi devam ettirmek isterse sözgelimi “Çocuk mu? Hangi çocuk?” gibi bir tepki verecektir. İşte, sorunsuz iletişimde konuşucu ve dinleyici tarafından paylaşılan ortak bilgi, tümcenin konusunu oluşturur ve konu Türkçede, dilbilgisel yollarla aksi belirtilmedikçe, tümce başı konumda yer alır.

Tümcenin konu dışındaki bölümü, yani (1)’deki tümcenin *düştü* bölümü ise

yorumu oluşturur ve yorumu kuran bilgi, konuyu kuran bilgiye göre şöyle bir farklılık sergiler: Konuşucu yorumsal bilginin dinleyici tarafından bu kez bilinmediğini öngörmektedir. Bu açılardan konuyu oluşturan bilgi “eski bilgi”, yorumu oluşturan bilgi de “yeni bilgi” olarak adlandırılır.

Yorumda çekirdek öge, yüklemcil ögedir. Bu öge eylem tümcelerinde eylem, ad tümcelerinde de adıl bir ögedir. Eğer yorum (2)’de olduğu gibi yalnızca yüklemcil öge ile kurulmuyorsa, bu durumda yüklemcil ögenin hemen önündeki yorum ögesi (büyükçül yazılan bölüm) tümcenin en vurgulu ögesidir ve odağı oluşturur.

(2) Çocuk MERDİVENDEN düştü
 konu odak yüklemcil öge

Odaklama yoluyla konuşucu, yeni bilgi kümesi üzerinde bir seçim yapma hakkına kavuşur. Böylece yeni bilginin kendisince daha önemli olan bölümünü belirleyebilir. Odağın vurgulu hecesi, tümcedeki en vurgulu hece olmak üzere tümce ezgisinin de doruğunu oluşturur; ton, ezgi doruğundan sonra tümcenin sonuna doğru düşer. Konuşucu böyle bir odaklama ile, çocuk hakkında onun merdivenden düştüğü bilgisini vermektedir ama düşülen yerin merdiven olduğunu da vurgulamak istemektedir.

Bu vurgulama konuşucunun düşülmesi olası diğer bütün yerleri dışlama amacına yönelikse, bu durumda odak ((3)’te büyük koyu yazılan öge) üzerindeki vurgulamanın şiddeti artırılır:

(3) Çocuk MERDİVENDEN düştü (‘başka yerden değil’)
 konu karşıtsal odak yüklemcil öge

Bu yolla odaklanan öge ile olası diğer ögeler arasında karşıtlık kurulur. Bu tür odaklamaya giren öge, önceki “doğal” odaktan ayrılarak “karşıtsal” odak olarak bilinir.

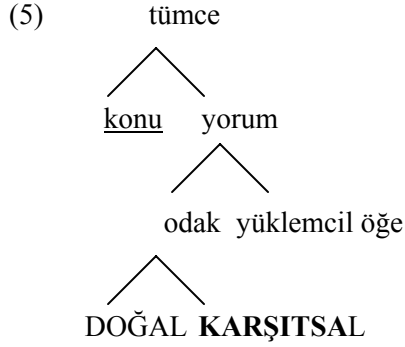
(3)’teki tümceye (4)’teki gibi bir genişletmeyle dönersek, odağın öncesinde ama konunun da sonrasında, şu ana kadar belirlenen konular açısından boşta kalan bir öge olduğunu görürüz: *demin*.

(4) Çocuk demin merdivenden düştü

Konu, her durumda yalnızca tekçil bilgilerin sunulması gereken konular değildir, daha geniş bilgi kümesi aktarılacak istenebilir ama konunun genişlerken sergilediği yapılanış farklıdır. Yorumu merkezi öge ile odak birlikte oluşturduğundan, tümcenin daha başta kalan bölümleri kaç bilgi ögesi içeriyorsa her biri ayrı birer konu olarak ama sıralı olarak sergilenir, diyebiliriz. (4)’teki tümceye geri dönersek, *çocuk ve demin* bu tümcenin konularını oluşturacak demektir. Tabii tümce başı konumda verilen konuyu izleyen bilgi ögesine ikincil konu diyebilir, olası diğer konuları da böylece sıralayabiliriz.

Buraya kadarki başlangıç gözlemlerinden hareketle tümcenin bilgi yapısının

aşağıdaki gibi olduğunu söyleyebiliriz:

(6)'daki tümceler (5)'teki yapıyı topluca örneklemektedir:

- (6) Çocuk DÜŞTÜ
Çocuk MERDİVENDEN düştü
Çocuk demin MERDİVENDEN düştü
Çocuk demin **MERDİVENDEN** düştü ('başka yerden değil')

Türkçede tümcelerın bilgi yapısı hakkında daha geniş kuramsal tabanlı çözümleneler için İşsever 2001'e, tümcelerın sesüstü özelliklerle etkileşimleri hakkında Demircan, Ergenç, Selen gibi çalışmalara bakılabilir.

3. Oynaklık ve Vurgulama

Türkçede temel sözcük dizilişı, hemen her dilde olduğu gibi, hiç değişmez değildir ama değişkenlik bu dilde öylesine yüksektir ki ÖNE dizilişı, bazı belirgin biçimbilimsel kısıtlamalar dışında, aşağıdaki dizilişlerde rahatça bozulabilir:

- (7) ÖEN, NEÖ, NÖE, EÖN, ENÖ

Türkçenin geleneksel dilbilgisi temel dizilişin bozulmuş yukarıdaki biçimlerini bir tür bozukluk olarak görür ve bu tür tümcelerden E'nin sonda olmadığı ("devrik tümce" türü) dizilişlere karşılık ÖNE dizilişini "kurallı tümce" olarak görür. Oysa olası dizilişlerin her biri, yukarıda kısaca sezdirildiği gibi, tümcenin bilgi değerini belirleme açısından işlevseldir. Ayrıca, eylemin sonda olduğu ama öncesinde de devrikliklerin olduğu dizilişler zaten geleneksel olarak da "kurallı" görölmektedir. Bununla birlikte, eylem sonrasına geçme, aslında, belirgin bir işlevsellik taşır, bu yolla eylem sonrasına atılan öğe atma işlemi *artalanlama*(backgrounding) olarak bilinir. Artalanlama yoluyla eylem sonrasına atılan öğe, tümcenin bilgi değerinde en düşük düzeyde olan ögedir. Örneğin (2)'deki tümcenin (8)'deki gibi dizilişinde

düşmenin nereden yapıldığı bilgisi (2)'deki kadar önemsenmiyor demektir, konuşucu tarafından:

(8) Çocuk düştü merdivenden

Ne var ki artalanlama basit bir önemsiz görme işlemi değildir. İşlemin başka yönleri ile birlikte önemli sonuçlarından biri de, tümce başı konumdaki ögeye uygulandığında tümcenin konusunun değiştirilebilecek olmasıdır:

(9) Demin merdivenden düştü çocuk

(8)'e göre (9)'da konu artık *çocuk* değildir; *demin* tümcenin konusu olmak üzere tümce başında bırakılmış demektir.

Sözcük dizilişindeki değişkenliğin yanı sıra Türkçenin bir belirgin yönü daha bulunmaktadır; o da, odağı belirlemenin, yani odaklamanın da oynak olmasıdır. Bu iki özelliğinden dolayı Türkçe tümcenin bilgi yapısı çok yönlü örüntüler içerir (Geniş çözümlenmeler için bkz. Erguvanlı-Taylan 1984). Örneğin, temel dizilişte eylemönü ögeyi doğal veya karşıtsal odak yapabiliriz ama tümce başındaki bir ögenin de, tümce sonundaki bir ögenin de karşıtsal odak olması mümkündür:

(10) **ÇOCUK** merdivenden düştü ('başkası değil')
Çocuk merdivenden **DÜŞTÜ** ('başka bir şey olmadı')

Bu konumlarda karşıtsal odak olmayı engelleyen etmen, tümcede ayrıca bir doğal odağın bulunmasıdır:

(11) ***ÇOCUK** MERDİVENDEN düştü
*Çocuk MERDİVENDEN **DÜŞTÜ**

Oynak dizilişte eylemönüne bir öge taşınmışsa, bu ögenin karşıtsal odak olması zorunludur:

(12) *Merdivenden **ÇOCUK** düştü
Merdivenden **ÇOCUK** düştü

Eylem önü öge aynı zamanda tümce başı öge ise, bu ögenin doğal odak yerine karşıtsal olarak sunulması, tümceyi tuhaf olmaktan kurtarır.

(13) ?MERDİVENDEN düştü çocuk
MERDİVENDEN düştü çocuk

Ad tümcelerinde görünüm eylem tümcelerinde olandan çok farklı değildir:

Eğer başka öge yoksa yüklemcil öge, eğer başka öge varsa yüklemcil ögenin hemen önündeki öge doğal odağı, tümce başındaki öge veya ögeler ise konuları oluşturur.

- (14) Ali KİBAR(dır)
Ali BENDEN kibar(dır)
Ali her zaman BENDEN kibar(dır)

Oynaklık sonucu yüklemcil öge önüne bir öge getirilmişse, bu ögenin doğal odaklanması tümcede bozukluğa yol açar:

- (15) *Her zaman ALİ kibardır

Tümcenin bu bozukluktan kurtulması için yüklemcil öge önüne taşınan öge, karşıtsal odak olmalıdır:

- (16) Her zaman **ALİ** kibardır ('başkası değil')

Tümcede yer alan seçimlik ögeler de odaklama açısından kendineözgü yönler taşır. Bu ögeler, başkaca bir tümleci bulunan eylemin önünde iseler, tümcede tuhaflığa yol açmamak için karşıt olarak odaklanmalıdır:

- (17) Ali okulda/dün ARKADAŞINA rastladı
?Ali arkadaşına OKULDA/DÜN rastladı
Ali arkadaşına **OKULDA/DÜN** rastladı

Eylem çift geçişli ise, yani iki zorunlu tümleci varsa, seçimli ile zorunlu tümleç arasındaki dengesizlik ortadan kalkar:

- (18) Ali kitabı AYŞE'YE verdi
Ali Ayşe'ye KİTABI verdi
Ali kitabı **AYŞE'YE** verdi ('başkasına değil')
Ali Ayşe'ye **KİTABI** verdi ('başka şeyi değil')

Taşınan öge, temel dizilişte eylem önünde olmayan öge ise, karşıtsal olarak vurgulanması yine zorunludur:

- (19) *Ayşe'ye kitabı ALİ verdi
Ayşe'ye kitabı **ALİ** verdi ('başkası değil')
Kitabı Ayşe'ye **ALİ** verdi ('başkası değil')

İkiden fazla zorunlu tümleci olan ad tümcelerinde durum, eylem tümcelerinden farklı değildir:

- (20) Ali bunu BANA borçlu
Ali bana BUNU borçlu
Ali bunu **BANA** borçlu ('başkasına değil')
Ali bana **BUNU** borçlu ('başkasını değil')
*Bana bunu ALİ borçlu
Bana bunu **ALİ** borçlu ('başkası değil')
Bunu bana **ALİ** borçlu ('başkası değil')

Son olarak, doğal ya da karşıt, bir tümcede birden fazla odak olamayacağını, karşıtsal odağın değil ama doğal odağın mutlaka eylem önünde olması gerektiğini ve doğal odağın değil ama karşıtsal odağın yüklemcil öge olarak yinelenemeyeceğini belirtelim.

- (21) *Ali ÇOCUKLARI BAHÇEYE çıkardı
*Ali **ÇOCUKLARI** BAHÇEYE çıkardı
*Ali **ÇOCUKLARI BAHÇEYE** çıkardı
*Ali ÇOCUKLARI bahçeye çıkardı
Ali **ÇOCUKLARI** bahçeye çıkardı
Ali her zaman KİBARDIR, ANLAYIŞLIDIR, SEVECENDİR
*Ali her zaman **KİBARDIR, ANLAYIŞLIDIR, SEVECENDİR**

4. Soru Türleri

Yukarıda ortaya konan genel çerçeve açısından Türkçede soru tümcelerine bakınca, üç ana türden söz etmemiz gerekir: **evet/hayır soruları**, **ne-soruları** ve **ezgi soruları**. Bu üç tür sorunun her biri, ayrıca yansımali soru versiyonları sergiler.

4.1 Evet/hayır soruları

Türkçede *evet/hayır* sorularını üçe ayırabiliriz: **düz**, **onaylamalı** ve **seçenekli**.

4.1.1 Düz evet/hayır sorusu

Bu tür soru *mi* partikeli ile kurulur. Vurgu almayan bu partikel vurguyu kendisinden önceki hecede tutarken tümcenin ezgisi, kendi üzerinde yükselir. Partikel tümce sonunda değilse, tümce sonunda ikinci kez yükselir.

- (22) Ali çocukları bahçeye çıkardı ^{mi}?
Ali çocukları bahçeye ^{mi} çıkar ^{-di}?
Ali çocukları ^{mi} bahçeye çıkar ^{-di}?
Ali ^{mi} çocukları bahçeye çıkar ^{-di}?

Partikelin yüklemcil öğeden sonra geldiği sorulara beklenen kısa yanıt *evet/hayır* sözcükleri ya da bu sözcüklerin yerini tutan kipsel iletişim anlatımlarıdır:

- (23) – Evet.
– Hayır.
– Bilmem.
– Herhalde.

Parçasal yanıtların ise dereceli olması gerekir:

- (24) – Ali çocukları bahçeye çıkardı mı?
– Evet, çıkardı.
– Evet, bahçeye çıkardı.
– Evet, çocukları bahçeye çıkardı.
– Evet, Ali çocukları bahçeye çıkardı.
– *Evet, Ali çıkardı.

Yüklemcil öge dışındakiler sorulduğunda, parçasal yanıtta sorulan öge dışında yalnızca yüklemcil öge yer alabilir:

- (25) Ali çocukları mı bahçeye çıkardı?
– Evet, çocukları.
– Evet, çocukları çıkardı.
– *Evet, çocukları bahçeye.

Partikelin yüklemcil öge dışındaki kuruculardan sonra geldiği sorulara beklenen kısa yanıtlarda ancak odaklanan kurucu yer alabilir:

- (26) Ali çocukları bahçeye mi çıkardı?
– *Evet, çocukları.
– Evet, bahçeye (çıkardı).

Partikel tümcede öbekselsel bir kurucuyu açısına alıyorsa, bu öbeğin dışında olmalıdır:

- (27) ?Ali [komşunun mu çocuklarını] bahçeye çıkardı?
(28) *Herkes [sınav mı için] çalışıyor?
(29) *?[Dolaptaki mi domateslerin] hepsi çürümüş?
(30) *[Yeşil mi elmayı] seversin?

Partikel, bileşik eylemlerde araya girebilir:

(31) Bugüne kadar sana [yan mı baktım], [hor mu davrandım], bir kötü [söz mü söyledim]?

(32) Kitap mı okudun, televizyon mu seyrettin?

(33) Yardım mı etmedim?; Namaz mı kılmadım?; Hata mı yaptım?

4.1.2 Onaylamalı *evet/hayır* sorusu:

Onaylatma amaçlı *evet/hayır* sorularıdır. Partikel soru açısında yer alan öğeden sonra değil, onaylatma sözcüleriyle birlikte tümce sonunda yer alır:

(34) – Ali çocukları bahçeye çıkardı, değil mi?/öyle mi?

– Evet, çıkardı

– Hayır, çıkarmadı

Onaylamalı soruda yüklem olumsuz ise beklenen yanıt her iki olasılığı da içerir:

(35) – Ali çocukları bahçeye çıkarmadı, değil mi?/öyle mi?

– Evet, çıkarmadı.

– Hayır, çıkarmadı.

4.1.3 Seçenekli *evet/hayır* sorusu:

Yanıt için seçenek sunan *evet/hayır* sorularıdır.

(36) Ali çocukları arka bahçeye mi ön bahçeye mi çıkardı?

Seçenekli *evet/hayır* sorusunda yüklemcil öge sorulacaksa olumlu/olumsuz olarak yinelenir:

(37) Ali çocukları bahçeye çıkardı mı, çıkarmadı mı?

Yüklemcil ögenin tekrarlanması, tümce tekrarlanması değildir:

(38) *?Ali çocukları bahçeye çıkardı mı bahçeye çıkarmadı mı?

*Ali çocukları bahçeye çıkardı mı çocukları bahçeye çıkarmadı mı?

??Ali çocukları bahçeye çıkardı mı, yoksa çıkarmadı mı?

Seçenekli sorulara “evet/hayır”lı yanıt verilmez ama üçüncü bir olasılığı içermek üzere “hayır”lı yanıt verilebilir.

(39) – Ali çocukları arka bahçeye mi ön bahçeye mi çıkardı?

– *Evet, arka bahçeye çıkardı.

- *Hayır, ön bahçeye çıkardı.
- Hayır (ikisi de değil), yan bahçeye çıkardı.

4.2 *Ne-soruları*

Soru sözcükleri yoluyla tümcelerin sorulaştığı sorulardır. Soru sayısına göre bu tür soruları ikiye ayırabiliriz: tekli *ne*-soruları ve çoklu *ne*-soruları.

4.2.1 Tekli *ne*-sorusu

İçinde tek bir *ne*-sözcüğü bulunan sorular.

(40) Ali çocukları nereye çıkardı?

(41) *Ne-sözcükleri:*

ne, neyi, neye

neden/neden/neyden (non-standart)

*nere ama nerede, nereye, nereden

nasıl (*ne asıl), niçin (*ne için), niye (*neye)

neyle (ne ile), ne için, ne gibi, neye göre, ne hakla, ne bakımdan, ne sebeple

kim, hangi, kaç

Ne-sözcüklerinin doğal konumu, yüklemcil ögenin önüdür ve bu konumdaki sorusuz sözcükler gibi vurgulanır ama tümcenin ezgisi tümce sonuna doğru, soru sözcüğünün üzerindeki ezgiden yüksek olmayacak biçimde tekrar yükselir:

(42) Ali çocukları NEREYE çıkar dı?
Ali bahçeye KİMİ çıkar dı?
Çocukları bahçeye KİM çıkar dı?

Doğal konum dışına taşınmamış *ne*-sözcüğü, temel dizilişteki konumunda yer alır:

(43) Ali çocukları bahçeye çıkardı
KİM çocukları bahçeye çıkardı?
Ali KİMİ bahçeye çıkardı?
Ali çocukları NEREYE çıkardı?

Aksi takdirde, özne dışındaki kurucuların tümce başında olması tuhafılık, öznenin eylemin hemen önünde olması ise bozukluk yaratır:

(44) ?Kimi Ali bahçeye çıkardı?
?Nereye Ali çocukları çıkardı?

- (45) *Kimi bahçeye Ali çıkardı?
*Nereye çocukları Ali çıkardı?

4.2.2 Çoklu *ne*-sorusu

Birden fazla *ne*-sözcüğü ile kurulan sorulardır:

- (46) Ali kimi nereye çıkardı?
Kim kimi nereye çıkardı?

Çoklu *ne*-sorularında *ne*-sözcükleri eylem önüne doğal olarak yığılır, aksi durumlar bozukluk yaratır:

- (47) Sinemaya kim kimi götürdü?
(48) *Kim bahçeye kimi çıkardı?
*Nereye çocukları kim çıkardı?

Ezgi, soru sözcüklerinin hepsinin üzerinde yüksek kalmalıdır. Herhangi birinin diğerlerine göre daha yüksekte olması, soru türünü değiştirir (bkz. §4.4.2.3).

- (49) KİM KİMİ NEREYE çıkardı?
*Kim kimi NEREYE çıkardı?

Çoklu *ne*-soruları ortam veya söylem bağlı sorulardır:

- (50) *Partide...*
–Evet, kim ne içiyor?
(51) *Parti sonrası...*
–Kim kimi nereye bırakıyor?
(52) *Odaya girip içerideki kişilere:*
–*Kim ne yapıyor burada?

4.3 Ezgi Soruları

Partikel veya *ne*-sözcüğü değil, yalnızca ezgi yoluyla sorulan parçasal sorulardır ve şaşkınlık, hayret, inanmazlık vb. duygular içinde tipik olarak onaylatma amaçlı olan sorulardır. Bu açıdan ezgi soruları söylem ve ortam bağımlıdır.

- (53) *Yan odada bir tıkırtı olur:*
– Ali?
– Evet, benim.
(54) *Onaylanması istenen bir işe başlarken:*
– Alıyorum? –Gidiyorum? – Ben?

– Al al. – Gidersen git. – Tamam, sen de git!.

Bağlam ve ortam duyarsız biçimde tam tümcelerin ezgi yoluyla sorulması "doğal" değildir:

(55) *Biri sınıfa girip içeridekilere:*
*Siz burada ders yapıyorsunuz?

4.4 Yansımali Sorular

Bir düz tümceye veya bir soru tümcesine yönelik olan ve genellikle de karşılıklı konuşmada geçen sözcükleri iyi duymamaya, tümcede verilen bilgileri iyi anlamamaya, o bilgilere inanmamaya vb. bağlı duygularla, iletişimsel gerekçelerle üretilen sorulardır.

4.4.1 Yansımali *evet/hayır* soruları

4.4.1.1 düz tümce yansımali *evet/hayır* sorusu

Bu tür sorularda, odak üzerindeki ezgi yüksekliği yiter, soru partikeli üzerinde, düz *evet/hayır* sorularında olduğundan daha yüksekte olmak üzere yükselir:

(56) – Ali çocukları bahçeye çıkardı.
– Ali çocukları bahçeye çıkardı ^{mi}?
– Evet, Ali çocukları bahçeye çıkardı.

Sorulan bölüm yüklemcil öge değilse, ezgi, sorulan bölümde en yüksek noktada olur, doğal odak ezgisi ortadan kalkar ve yüklemcil öge üzerinde ikinci ezgi yüksekliği olur:

(57) – Ali çocukları BAHÇEYE çıkardı
– Ali mi çocukları bahçeye çıkardı?

Bu tür yansımada dolaylı anlatım da kullanılır:

(58) – Ali çocukları bahçeye çıkardı.
– Ali çocukları bahçeye çıkardı mı dedin?
Ali çocukları bahçeye mi çıkardı dedin?
Ali çocukları mı bahçeye çıkardı dedin?
Ali mi çocukları bahçeye çıkardı dedin?

4.4.1.2 *Evet/hayır* yansımali *evet/hayır* sorusu

Bu tür sorularda, 1. ve 2. kişilerde göreceli kişi değişimi yapılır ve tümce sonunda ezgi yükselir:

- (59) – Sen çocukları bahçeye çıkardın mı?
– Ben çocukları bahçeye çıkardım mı?

– Sen çocukları bahçeye mi çıkardın?
– Ben çocukları bahçeye mi çıkardım?
– Evet.
– Hayır.

3. kişilerde, dolaylı anlatım yoluyla zorlama olarak sorulur:

- (60) – Ali çocukları BAHÇEYE mi çıkar^{dı}?
– *?Ali çocukları bahçeye mi çıkardı, diye mi sordun?

Bu tür yansımada, soru partikelinin *diye* sözcüğünden sonra gelmesi gerekir, aksi takdirde, yansıma özelliği ortadan kalkar:

- (61) Ali çocukları bahçeye mi çıkardı, diye sordun mu?

4.4.1.3 *Ne-sorusu* yansımali *evet/hayır sorusu*

Bu tür soruda tümce sonunda ezginin yüksek kalması seçimlidir:

- (62) – Ali çocukları NEREYE çıkardı?
– Ali çocukları **NEREYE Mİ** çıkardı/ çıkar^{dı}?
– Ali **ÇOCUKLARI MI** nereye çıkardı/ çıkar^{dı}?
– **ALİ Mİ** çocukları nereye çıkardı/ çıkar^{dı}?

4.4.2 Yansımali *ne-soruları*

4.4.2.1 *Düz tümce yansımali ne-sorusu*

- (63) – Ali çocukları BAHÇEYE çıkardı.
– Ali çocukları NEREYE çıkar^{dı}?
(‘Anlamadım, nereye çıkardığımı söyledin?’)
– Bahçeye.

Bu tür sorularda öğelerin yansıyan tümcedeki konumda kalması gerekir:

- (64) – Ali çocukları BAHÇEYE çıkardı.
– *?Ali NEREYE çocukları çıkar^{dı}?

4.4.2.2 Evet/hayır yansımali ne-sorusu

Evet/hayır sorusuna karşılık yöneltilen *ne*-sorusudur. Sorulan bölüm ezginin en yüksek olduğu yerdir ve yansıyan tümcedeki sorulu bölümde ezgi yükselmesi olmaz:

- (65) – Ali çocukları BAHÇEYE çıkardı ^{m1}?
– Ali çocukları NEREYE çıkardı mı?/* çıkardı ^{m1}?
Ali KİMİ bahçeye çıkardı mı?/* çıkardı ^{m1}?
KİM çocukları bahçeye çıkardı mı?/* çıkardı ^{m1}?

Öğelerin bu tür soruda da yansıyan tümcedeki konumda kalması gerekir:

- (66) – Ali çocukları BAHÇEYE çıkardı mı?
– *?Çocukları bahçeye KİM çıkardı mı?

4.4.2.3 Ne-yansımali ne-sorusu

Ne-sorusuna karşılık yöneltilen *ne*-sorusudur. Sorulan bölüm ezginin en yüksek olduğu yerdir ve yansıyan tümcedeki sorulu bölümde de tümcenin biten ezgisinde de yükselme olmaz.

- (67) – Ali çocukları NEREYE çıkar ^{d1}?
– KİM çocukları nereye çıkardı?
*KİM çocukları NEREYE çıkardı?
*KİM çocukları NEREYE çıkar ^{d1}?
– Ali.

Bu tür sorularda da öğelerin yansıyan tümcedeki konumda kalması gerekir:

- (68) – Ali çocukları NEREYE çıkar ^{d1}?
– *?Çocukları NEREYE Ali çıkardı?

4.4.3 Yansımali ezgi soruları

4.4.3.1 Düz tümce yansımali ezgi sorusu

Bir düz tümceye yönelik onaylatma amaçlı ezgi sorularıdır:

- (69) – Ali çocukları BAHÇEYE çıkardı
– Ali çocukları **BAHÇEYE** çıkar^{dı}?
(‘Tam duyamadım, bahçeye mi dedin?’; ‘İnanmıyorum, Ali çocukları bahçeye mi çıkardı?’; ‘Eminsiz değil mi, Ali çocukları bahçeye çıkardı, başka bir yere değil’ vb.)
– Evet, BAHÇEYE çıkardı.

Bu tür soruda, ezgi sorulan bölüm üzerinde en yüksek noktadadır ve tümcenin ezgisi sona doğru tekrar yükselir:

- (70) – Ali çocukları BAHÇEYE çıkardı.
– Ali **ÇOCUKLARI** bahçeye çıkarDI?
*Ali **ÇOCUKLARI** bahçeye çıkardı?

Bu tür soruda, yüklemcil öge doğal bir yolla sorulmaz:

- (71) – Ali çocukları BAHÇEYE çıkardı.
– ?Ali çocukları bahçeye **ÇIKARDI**?
Yerine bkz. düz tümce yansımali evet/hayır sorusu
(Ali çocukları bahçeye çıkardı mı dedin?)

Bu tür soruda yansıma parçasal olabilir:

- (72) – Ali çocukları BAHÇEYE çıkardı.
– Çocukla^{rı}?
– Evet, çocukları.

Düz tümce yansımali ezgi sorusunda öğelerin önceki söylemdeki yerinin değişmesi beklenmez:

- (73) – Ali çocukları BAHÇEYE çıkardı
– *?Ali bahçeye **ÇOCUKLARI** çıkar^{dı}?

4.4.3.2 *Evet/hayır yansımali ezgi sorusu*

Evet/hayır sorusuna yönelik yansımali soru, tümce vurgusu yoluyla yapılamaz:

- (74) – Ali çocukları BAHÇEYE çıkardı^{mi}?

- *Ali çocukları **BAHÇEYE** çıkardı^{mi}?
*Ali çocukları BAHÇEYE çıkardı^{mi}?

Çünkü ilgili yapılanma, karşıtsal odak etkisi yapmaktadır ama yansıyan *evet/hayır* sorusunun ezgisi düz tümce ezgisine çevrilerek ve arkasına yanıt eklenerek yansıma yapmak olanaklıdır:

- (75) – Ali çocukları bahçeye çıkardı^{mi}?
– Ali çocukları bahçeye çıkardı mı?... bil^{mem}!
*Ali çocukları bahçeye çıkardı^{mi}?... bil^{mem}!
Ali çocukları bahçeye çıkardı^{mi}?... Bu ne biçim soru?

4.4.3.3 *Ne-sorusu yansımali ezgi sorusu*

Ezgi yoluyla *ne*-soruları yansımali soruya dönüşmez:

- (76) – Ali çocukları NEREYE çıkar^{di}?
– *Ali çocukları nereye çıkar^{di}?

Bu tür soruların yansımada dolaylı anlatım da olanaklı değildir:

- (77) *?Ali çocukları nereye çıkardı? diye sordun?
yerine bkz. ne-sorusu yansımali evet/hayır sorusu
(Ali çocukları nereye mi çıkardı?)

Sonuç

Modern dilbilim çalışmalarında elde edilen bulgulardan hareketle ortaya konan bir genel çerçevede Türkçedeki soru tümcesi türleri üzerine yukarıda verilen sınıflama önerisi, şüphesiz ki, birçok açıdan eksik ve tartışmalı yönler içermektedir. Bununla birlikte, yukarıdaki sınıflama, en azından, yabancı dil olarak Türkçenin öğretimine yönelik materyallerin geleneksel dilbilgisi betimlemeleri ile sınırlanamayacağını göstermektedir. Türkçenin yüksek orandaki sözdizimsel oynaklığı ve ezginin soru tümceleri ile bilgi yapısı açısından çok yönlü ilişkiler sergilemesi, soru tümceleri üzerine daha ayrıntılı gözlemler ve betimlemeler yapılmasını gerektirmektedir.

Kaynakça

- Banguoğlu, T. 1940, *Anahatlarıyla Türk Grameri*, İstanbul.
Demircan, Ö. 1996, *Türkçenin Sözdizimi*, Der Yayınevi.
Deny, J. 1941, *Türk Dili Grameri* (La grammaire de la langue Turc, Lehçe-i Osmani), Çevirisi 1941: Ali Ulvi Elöve, Maarif Velakleti, İstanbul.

- Ergenç, İ. 1989, Türkiye Türkçesinin Görevsel Sesbilimi, Engin Yayınevi.
- Gencan, T. N. 1979, *Dilbilgisi*, TDK Yayını, Ankara.
- Göksel, A. ve Kerslake C. 2005, *Turkish, A Comprehensive Grammar*, Routledge, London&New York.
- İşsever, S. 2001, *Türkçede Bilgi Yapısı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Kornfilt, J. 1997, *Turkish*, Routledge, London&New York.
- Selen, N. 1973, *Entonasyon Analizleri*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayını.